'בָּבֶלָה יוּבְאוּ, וְשָׁמָּה יִהְיוּ עַד יוֹם פָּקְדִי אֹתָם, נְאֻם ה". שואלת הגמרא: וְרַבִּי זֵירָא, שסובר שמותר לעלות מבבל לארץ ישראל, כיצד הוא מפרש את הפסוק. משיבה הגמרא: הַהוּא, בְּכְלֵי שָׁרֵת כָּתְיב – לדעת רבי זירא, פסוק זה אינו מדבר על בני גולת בבל אלא על כלי השרת של בית המקדש שהוגלו לבבל.

שואלת הגמרא: וְרַב יְהוּדָה מהיכן למד שאסור לעלות מבבל לארץ ישראל, שהרי ודאי הפסוק מדבר על כלי השרת, כמו שמוכח מהפסוקים שם. משיבה הגמרא: כְּתִיב קְרָא אַחֲרִינָא – כתוב פסוק אחר שממנו למד את האיסור (שיר השירים ב ז), 'הִשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַיִם, בִּצְבָאוֹת אוֹ בְּאַיְלוֹת הַשָּׂדֶה וגו' אִם תָּעִירוּ וְאִם תְּעוֹרְרוּ אֶת הָאַהֲבָה עַד שֶׁתֶּחְפָּץ', ומשמעות פסוק זה היא, שהשביע הקב"ה את ישראל שלא יעוררו את אהבתו להם בכך שישובו לארץ ישראל לפני הזמן המיועד. וזהו המקור לדינו של רב יהודה. שואלת הגמרא: וְרַבִּי זֵירָא, שסובר שאין בכך איסור, כיצד יפרש את הפסוק. משיבה הגמרא: הַהוּא, שָׁלֹא יַעֲלוּ בְּחוֹמָה – פסוק זה מדבר שלא יעלו ביחד וביד חזקה לבנות את חומת ירושלים.

שואלת הגמרא: וְרַב יְהוּדָה, כיצד למד מהפסוק לאסור כל עלייה מבבל לארץ ישראל, הרי יתכן שפירוש הפסוק הוא שלא יעלו בחומה. מתרצת הגמרא: 'הִשְׁבַּעְתִּי' אַחֲרִינָא [–אחר] כְּתִיב, כלומר, יש עוד פסוק בלשון זו, ומזה לומד רב יהודה את איסור העלייה.

שואלת הגמרא: וְרַבִּי זֵירָא, מה הוא לומד מהפסוק הנוסף. משיבה הגמרא: הַהוּא מִיבָּעֵי לֵיהּ – פסוק זה נצרך לְכִדְרַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא, דְּאָמַר, שְׁלֹשָׁה שָׁבוּעוֹת הַלָּלוּ לָמָּה – שלשת הפסוקים בשיר השירים, בלשון 'השבעתי אתכם' (שיה"ש ב ז, ג ה, ח ד), מה הם מלמדים. אַחַת, שֶׁלֹּא יַעֲלוּ יִשְׂרָאֵל בַּחוֹמָה. וְאַחַת, שֶׁהִשְׁבִּיעַ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת יִשְׂרָאֵל, שֶׁלֹּא יְמָרְדוּ בְּאוּמּוֹת הָעוֹלָם. וְאַחַת, שֶׁהִשְׁבִּיעַ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים, שֶׁלֹּא יִשְׁתַּעְבְּדוּ בָּהֶן בְּיִשְׂרָאֵל בגלות יותר מדאי.

שואלת הגמרא: וְרַב יְהוּדָה, שלומד מפסוק אחד את איסור העלייה מבבל לארץ ישראל, מהיכן הוא לומד את שלשת הדברים שהזכיר רבי יוסי ברבי חנינא. משיבה הגמרא: 'אִם תָּעִירוּ וְאִם תְּעוֹרְרוּ' כְּתִיב – יש בכל אחד מהשבועות האלו לשון כפולה, ואפשר לפרש באחד מהן שהכוונה שלא יעלו ישראל מבבל לארץ ישראל. שואלת הגמרא: וְרַבִּי זֵירָא, מה הוא לומד מפסוקים אלו, שמשמעותם היא שהשביע הקב"ה שש שבועות. משיבה הגמרא: מִיבָּעֵי לֵיהּ לְכִדְרַבִּי לֵוִי – רבי זירא צריך את הלשונות הכפולים כדי ללמוד את הדרשות של רבי לוי, דְּאָמַר, שֵׁשׁ שָׁבוּעוֹת הַלָּלוּ לָמָּה, תְּלָתָא, תְּנֵי דְּאָמְרָן – שלש מהם הן כפי שאמרנו לעיל [שלא יעלו בחומה, ולא ימרדו בגוים, ולא ישעבדו הגוים את ישראל יותר מדי]. וְאִינָךְ, שלש השבועות הנותרות, הן, שֶׁלֹּא יְגַלּוּ אֶת הַקֵּץ – שהנביאים שביניהם לא יגלו את זמן הגאולה. וְשֶׁלֹּא יִרְחֲקוּ ישראל אֶת הַקֵּץ בעוונותיהם. וְשֶׁלֹּא יְגַלּוּ ישראל את הַסּוֹד לָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים. ולכן אין מקור לדעת רבי זירא לאסור את העלייה מבבל לארץ ישראל.

הגמרא מבארת את המשך הפסוק שהוזכר לעיל: 'הִשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַיִם בִּצְבָאוֹת [–בצבאים] אוֹ בְּאַיְלוֹת הַשָּׂדֶה'. אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, אָמַר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל, אִם אַתֶּם מְקַיְּימִין אֶת הַשְּׁבוּעָה [המבוארת לעיל], מוֹטָב, וְאִם לָאו – ואם אינכם מקיימים את השבועה, אֲנִי מַתִּיר – מפקיר אֶת בְּשָׂרָכֶם לאומות העולם, שיצודו אתכם בִּצְבָאוֹת וּבְאַיְלוֹת הַשָּׂדֶה שבשרן הפקר לחיות הטרף.

הגמרא מוסיפה להביא מימרות בשבח ישיבת ארץ ישראל: אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, כָּל הַדָּר בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שָׁרוּי בְּלֹא עָוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה לג כד) 'וְלֹא יֹאמַר שָׁכֵן חָלִיתִי הָעָם הַיֹּשֵׁב בָּהּ, נְשֻׂא עָוֹן' כלומר, שלא יאמרו הגוים שכנם של ישראל, חלינו בגלל חטאי שכנינו ישראל שהרי 'אוי לרשע אוי לשכינו', שאין הדבר כך מפני שכבר נמחל עוונם.

פירוש נוסף לפסוק זה: אָמַר לֵיהּ רָבָא לְרַב אַשִׁי, אֲנָן בְּסוֹבְלֵי חֲלָאִים סַתְּנִינַן לָהּ – אנו למדנו שפסוק זה מדבר על אותם הסובלים חלאים, שעל ידי היסורים מתמרקים ונמחלים עוונותיהם.

* * *

אָמַר רַב עָנָן, כָּל הַקָּבוּר בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אפילו אם לא דר בה בחייו, כְּאִילּוּ קָבוּר תַּחַת הַמִּזְבֵּחַ. שכן כְּתִיב הָכָא – נאמר לגבי המזבח (שמות כ כא) 'מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִּי', וּכְתִיב הָתָם לגבי ארץ ישראל לשון 'אדמה' (דברים לב מג), 'וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ', כלומר יש ללמוד בגזירה שוה מלשון 'אדמה' שהוזכרה בשני הפסוקים שאדמת ארץ ישראל מכפרת על עם ישראל, וכפרתה היא ככפרת המזבח. הגמרא מביאה מעשה בענין זה: עוּלָּא הֲוָה רָגִיל דַּהֲוָה סָלִיק לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל – היה רגיל בחייו לעלות מבבל לארץ ישראל, נָח נַפְשֵׁיהּ [–נפטר] בְּחוּץ לָאָרֶץ. אָתוּ אָמְרוּ לֵיהּ לְרַבִּי אֶלְעָזָר – באו ואמרו לרבי אלעזר שעולא נפטר בחוץ לארץ. אָמַר רבי אלעזר, אַנְתְּ – וכי אתה עוּלָּא, עַל אַדְמָה טְמֵאָה תָּמוּת. אָמְרוּ לוֹ לרבי אלעזר, הרי אֲרוֹנוֹ של עולא בָּא להקבר כאן. אָמַר לָהֶם רבי אלעזר, אֵינוֹ דּוֹמֶה מִי שקוֹלְטָתּוּ ארץ ישראל מֵחַיִּים, לְמִי שקוֹלַטְתּוּ ארץ ישראל לְאַחַר מִיתָה כלומר, לקבורה.

הגמרא מביאה מעשה נוסף במעלת ארץ ישראל: הַהוּא גַּבְרָא, דְּנָפַלָה לֵיהּ יְבָמָה בֵּי חוֹזָאָה, כלומר, מת אחיו שהיה דר ב'בי חוזאה' [מקום במלכות בבל] בלא בנים, וונזקקה אשתו ליבום. אָתָא היבם לְקַמֵּיהּ דְּרַבִּי חֲנִינָא, וְאָמַר לֵיהּ לרבי חנינא, מַהוּ לְמֵיחַת וּלְיַבָּמָהּ, כלומר, האם מותר לצאת מארץ ישראל לבבל כדי ליבמה. אָמַר לֵיהּ רבי חנינא ליבם, אָחִיו [של היבם, כלומר, אחיך] נָשָׂא כּוּתִית – נשא אשה בחוץ לארץ, וָמֵת, בָּרוּךְ הַמָּקוֹם שֶׁהֲרָגוֹ קודם זמנו שלא הספיק להוליד זרע, וְכִי הוּא – היבם יֵרֵד אַחֲרָיו, כלומר, אין לך לצאת מארץ ישראל אפילו לצורך מצות יבום.

* * *

הגמרא מבארת, שאסור לצאת מבבל לארץ אחרת: אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, כְּשֵׁם שֶׁאָסוּר לָצֵאת מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לְבָבֶל, כָּךְ אָסוּר לָצֵאת מִבָּבֶל לְשְׁאָר אֲרָצוֹת, לפי שיש שם ישיבות המרביצות תורה תמיד. רָבָה וְרַב יוֹסֵף דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ [–שאמרו שניהם], אסור לצאת אֲפִילּוּ מִפּוּמְבְּדִיתָא לְבֵי כּוּבֵי.

הגמרא מביאה עובדות בענין זה: הַהוּא דְּנָפַק – מעשה באדם שיצא מִפּוּמְבְּדִיתָא לְבֵי כּוּבֵי לגור שם, וּשְׁכִיב – ומת. אָמַר אַבַּיֵי, אִי בָּעֵי הַאי צוּרְבָא מֵרַבָּנָן, הֲוָה חָיֵי – אם היה רוצה תלמיד חכם זה, היה יכול לחיות על ידי כך שלא היה יוצא מבבל.

הגמרא דנה במעלתן של ארץ ישראל ובבל: רָבָה וְרַב יוֹסֵף דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ [–שאמרו שניהם], כְּשֵׁרִין שֶׁבְּשְׁאָר אֲרָצוֹת, בָּבֶל קוֹלַטְתָּן. מבררת הגמרא: לְמַאי – לגבי איזה ענין נאמר הדבר. אִילֵימָא – אם תאמר שהכוונה לְעִנְיַן יוּחֲסִין, ודיינו שהמיוחסים שבבבל מועיל להם יחוסם אף לישא נשים מארץ ישראל המיוחסים יותר מהם, והמיוחסים שבשאר הארצות יכולים לישא נשים מבבל אך לא מארץ ישראל, וכי אפשר לומר כך, וְהָאָמַר מַר, כָּל הָאֲרָצוֹת עִיפָּה לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל – כל הארצות משולות לעיסה מעורבת, שאין ניכר בה מה שבתוכה, וכך כל המשפחות שבכל הארצות הן ספק ביחס לאנשי ארץ ישראל שהם מיוחסים יותר מאנשי שאר הארצות, וְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל היא כְּעִיפָּה לְבָבֶל. ונמצא אם כן שאנשי בבל מיוחסים יותר מאנשי ארץ ישראל. אֶלָּא על כרחך דברי רבה ורב יוסף נאמרו לְעִנְיַן קְבוּרָה, שהכשרים שבבבל מוליכים את ארונותיהם להקבר בארץ ישראל, והכשרים שבשאר ארצות שהם רחוקים מאד מארץ ישראל וקרובים לבבל, מוליכים את ארונותיהם להקבר בבבל, לפי שיש שם זכות התורה.

המשך בעמוד רה

הגמרא מביאה מימרות נוספות בשבח בבל: **אָמַר** רַב יְהוּדָה, כָּל הַדָּר בְּבָבֶל, כְּאִילּוּ דָּר בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה ב יא) 'הוֹי צִיּוֹן, הִמָּלְטִי, יוֹשֶׁבֶת בַּת בָּבֶל', כלומר שקורא הפסוק בשם 'ציון' ליושבים בבבל, ומכאן לומדים שמעלתם היא כמעלת הדרים בארץ ישראל.

אָמַר אַבָּיֵי, נָקְטִינַן – מקובל בידינו, שֶׁכָּבֶל לֹא חֲזָיָא – לא רואה חֲבֶלֵי דְּמָשִׁיחַ, כלומר שיושבי בבל ינצלו מן חבלי הצרות שיהיו בתקופת המשיח. תַּרְגְּמָהּ – פירש אביי, שהכוונה אַהוֹצָל דְּבִנְיָמִין – למקום בבבל שנקרא הוצל דבנימין, שמקום זה ינצל מחבלי משיח, וְקָרוּ לֵיהּ – ויקראו לו בימות המשיח, קַרָנָא דְּשֵׂיזָבְתָּא – פינת ההצלה, כלומר שהיושב שם ניצול מחבלי משיח.

הגמרא מביאה את מעלתה של ארץ ישראל לענין תחיית המתים: **אָמַר** רַבִּי אֶלְעָזָר, מֵתִים שֶׁקְּבוּרִים בְּחוּץ לָאָרֶץ, אֵינָם חַיִּים בתחיית המתים, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל כו כ) 'וְנָתַתִּי צְבִי בְּאֶרֶץ חַיִּים', ופירוש הפסוק הוא, אֶרֶץ שֶׁצְּבִיוֹנִי בָּהּ, כלומר, ארץ ישראל שהדרו של ה' עליה, מֵתֶיהָ חַיִּים, אך ארץ שֶׁאֵין צְבִיוֹנִי בָּהּ, דהיינו חוץ לארץ, אֵין מֵתֶיהָ חַיִּים.

הגמרא מקשה על דעה זו: מֵתִיב רַבִּי אַבָּא בַּר מָמָל, הרי הפסוק אומר בענין תחיית המתים (ישעיה כו יט) 'יִחְיוּ מֵתֶיךָ נִבְלָתִי יְקוּמוּן'. מַאי לָאו – האם אין פירוש הפסוק ש'יִחְיוּ מֵתֶיךָ' אלו מֵתִים שֶׁבְּחוּץ לָאָרֶץ, ונמצא, שגם המתים שבחוץ לארץ חיים בתחיית המתים, וּמַאי 'וְנָתַתִּי צְבִי בְּאֶרֶץ חַיִּים' – ומהו פירוש הפסוק שמשם דרש רבי אלעזר שהמתים שבחוצה לארץ אינם חיים, אַנְבּוֹכֵי נָצַר הוּא דְּכָתִיב – פסוק זה נאמר לגבי נבוכדנצר, דְּאָמַר רַחֲמָנָא – שאמר הכתוב מֵיְיתֵינָא עֲלַיְיהוּ מַלְכָּא דְּקַלִּיל כִּי טַבְיָא – אביא עליהם מלך, שהוא קל ורץ כצבי.

הגמרא מיישבת את דעת רבי אלעזר: **אָמַר** לֵיהּ רבי אלעזר לרבי אבא בר ממל, רַבִּי, מִקְרָא אֶחָד אֲנִי דּוֹרֵשׁ – מפסוק אחר אני לומד את דרשתי, שנאמר (שם מב ה) 'נֹתֵן נְשָׁמָה לָעָם עָלֶיהָ, וְרוּחַ לַהֹלְכִים בָּהּ', כלומר שהקב"ה נותן נשמה ורוח בתחיית המתים רק לעם שעל ארץ ישראל.

מקשה הגמרא: וְאֶלָּא הַכְתִיב 'נִבְלָתִי יְקוּמוּן', ומן הכפילות בפסוק זה משמע לכאורה שאכן מתי חוצה לארץ חיים, ואם כן, סותרים הפסוקים זה לזה.

מתרצת הגמרא: הָהוּא – פסוק זה אכן מדבר רק על ארץ ישראל והנאמר 'נבלתי יקומון', בְּנָפָלִים הוּא דִּכְתִיב, ובא ללמדנו שגם אלו הנפלים יקומו בתחיית המתים.

מקשה הגמרא: וְרַבִּי אַבָּא בַּר מָמָל, שסובר שגם מתי חוצה לארץ קמים בתחיית המתים, הָאי [–פסוק זה] 'נֹתֵן נְשָׁמָה לָעָם עָלֶיהָ', שמשם למד רבי אלעזר שרק יושבי ארץ ישראל חיים בתחיית המתים מַאי עָבֵיד לֵיהּ – מה דורש מפסוק זה. מתרצת הגמרא: מִיבָּעֵי לֵיהּ – פסוק זה נצרך, לִדרוש כדרשתו דְּרַבִּי אַבָּהוּ, דְּאָמַר רַבִּי אַבָּהוּ, אֲפִילּוּ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית שֶׁבָּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, מוּבְטָח לָהּ שֶׁהִיא בַּת הָעוֹלָם הַבָּא, כְּתִיב הָכָא לגבי תחיית המתים 'לָעָם עָלֶיהָ', וּכְתִיב חָתָם – וכתוב שם (בראשית כב ה) 'שְׁבוּ לָכֶם פֹּה עִם הַחֲמוֹר', ודורשים מפסוק זה שעבדים הם עִם הַדּוֹמֶה לַחֲמוֹר, ויש ללמוד בגזירה שוה מלשון 'עם' הכתוב בשניהם, שאפילו לשפחות כנעניות אם הן דרות בארץ ישראל יש להם עולם הבא.

הגמרא דורשת את המשך הפסוק שהובא לעיל: נאמר 'וְרוּחַ לַהֹלְכִים בָּהּ', אָמַר רַבִּי יִרְמְיָה בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל הַמַּהֲלֵךְ אַרְבַּע אַמּוֹת בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, מוּבְטָח לוֹ שֶׁהוּא בֶּן הָעוֹלָם הַבָּא, שהקב"ה נותן לו רוח, והיינו לעולם הבא.

הגמרא חוזרת לדון בדברי רבי אלעזר. שואלת הגמרא: וְכִי לְרַבִּי אֶלְעָזָר, צַדִּיקִים שֶׁבְּחוּץ לָאָרֶץ אֵינָם חַיִּים בתחיית המתים. משיבה הגמרא: **אָמַר** רַבִּי אֶלְעָזָא, צדיקי חוץ לארץ אמנם חיים, אך עַל יְדֵי גְּלְגּוּל, שמתגלגלות עצמותיהם עד ארץ ישראל, ושם הם חיים.

הגמרא מקשה על תירוץ זה: מַתְקִיף לָהּ רַבִּי אַבָּא סַלָּא רַבָּא, הרי גְּלְגּוּל עצמות לַצַּדִּיקִים צַעַר הוּא, ומדוע שיגרם להם צער זה. משיבה הגמרא: **אָמַר** אַבָּיֵי, מְחִילוֹת נַעֲשׂוֹת לָהֶם בַּקֶּרְקַע, ועומדים על רגליהם בחוץ לארץ, והולכים במחילות עד ארץ ישראל, ושם הם יוצאים מן האדמה.

הגמרא דנה בדברי יעקב אבינו לבניו לפני מותו: נאמר בפסוק (בראשית מז ל) 'וְנָשַׁאתַנִי מִמִּצְרַיִם וּקְבַרְתַּנִי בְּקִבְרָתָם', **אָמַר** קְרָא, דְּבָרִים גְּנוּ – יש כאן דברים נסתרים, וצריך להתבונן בדבר, שהרי יוֹדֵעַ הָיָה יַעֲקֹב אָבִינוּ שֶׁצְּדִיק גָּמוּר הָיָה, ואינו צריך לזכותה של ארץ ישראל כדי לקום בתחיית המתים, וְאִם מֵתִים שֶׁבְּחוּצָה לָאָרֶץ חַיִּים בתחיית המתים, לָמָּה הִטְרִיחַ אֶת בָּנָיו לקוברו בארץ ישראל. אלא על כרחך שחשש יעקב אבינו, שֶׁמָּא לֹא יִזְכֶּה לִמְחִילוֹת, ויצטרך להתגלגל עד ארץ ישראל. בַּיּוֹצֵא בְּדָבָר אַתָּה אוֹמֵר, על הפסוק (שם נ כה) 'וַיַּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וגו', שהשביעם שיעלו את עצמותיו ממצרים, **אָמַר** רַבִּי חֲנִינָא, דְּבָרִים גְּנוּ, ויש להתבונן בדבר, הרי יוֹדֵעַ הָיָה יוֹסֵף בְּעַצְמוֹ שֶׁצַּדִּיק גָּמוּר הָיָה, ואינו צריך לזכותה של ארץ ישראל, וְאִם מֵתִים שֶׁבְּחוּצָה לָאָרֶץ חַיִּים בתחיית המתים, לָמָּה הִטְרִיחַ יוסף אֶת אֶחָיו לנושאו אַרְבַּע מֵאוֹת פַּרְסָה, ממצרים לארץ ישראל. אלא על כרחך שחשש יוסף שֶׁמָּא לֹא יִזְכֶּה לִמְחִילוֹת, אלא יחיה על ידי גלגול, וזהו צער.

הגמרא מביאה מעשה בענין הקשור לענין זה: שָׁלְחוּ לֵיהּ אַחוֹהִי לְרַבָּה – האחים של רבה שהיו דרים בארץ ישראל, שלחו לו אגרת למקומו בפומבדיתא שיעלה לארץ ישראל, וכך כתבו לו, יוֹדֵעַ הָיָה יַעֲקֹב שֶׁצַּדִּיק גָּמוּר הָיָה וכו', ככל המבואר לעיל. וכתבו לו עוד, אִילְמָלֵא מוֹסִיף בָּהּ דְּבָרִים, מַעֲשֶׂה בְּאֶחָד שֶׁהָיָה מְצַמְּעֵר עַל אִשָּׁה אַחַת, שהיתה דרה בחוץ לארץ ורצה לקחתה לו לאשה, וּבִיקֵּשׁ לֵירֵד אחריה לחוץ לארץ ולישא אותה. בֵּינַיִן שֶׁשָּׁמַע בָּזוֹאת – מימרא זו, שאפילו יעקב אבינו חשש שלא יזכה למחילות, גִּלְגֵּל בְּעַצְמוֹ – נשא את יצרו, ונמנע מלצאת מארץ ישראל וללכת לישא את אותה אשה, עַד יוֹם מוֹתוֹ. והמשיכו אחי רבה, אַף עַל פִּי שֶׁחָכָם גָּדוֹל אַתָּה, יפה לך לעלות לארץ ישראל, ללמוד מפי רב, לפי שֶׁאֵינוֹ דּוֹמֶה לוֹמֵד מֵעַצְמוֹ, לְלוֹמֵד מֵרַבּוֹ, ואם תבוא לכאן, תחכם יותר. וְאִם תֹּאמַר, אֵין לְךָ רַב בארץ ישראל, שיוכל ללמדך, אינו כן, אלא יֵשׁ לְךָ רַב, וּמַנּוּ [–ומיהו], רַבִּי יוֹחָנָן. וְאִם אֵין אַתָּה עוֹלֶה לארץ ישראל, אזי הַזְהֵר בְּשִׁלְשָׁה דְּבָרִים. והם, אַל תַּרְבֶּה בִּישִׁיבָה, שֶׁיְּשִׁיבָה קָשָׁה לְתַחְתּוֹנִיּוֹת [–טחורים]. וְאַל תַּרְבֶּה בְּעַמִּידָה, שֶׁעֲמִידָה קָשָׁה לַלֵּב. וְאַל תַּרְבֶּה בַּהֲלִיכָה, שֶׁהֲלִיכָה קָשָׁה לָעֵינַיִם. אֶלָּא התנהג כך, שְׁלִישׁ מִזְּמַנְּךָ בִּישִׁיבָה, שְׁלִישׁ מִזְּמַנְּךָ בַּעֲמִידָה, וּשְׁלִישׁ מִזְּמַנְּךָ בְּהִילּוּךְ. וְכָל יְשִׁיבָה שֶׁאֵין עֲמִידָה כְּמוֹתָהּ, עֲמִידָה נוֹחָה הֵימֶנָּה. תמהה הגמרא: עֲמִידָה מַלְכָּא דְּעָתָךְ – וכי עולה על דעתך שעמידה עדיפה מישיבה ללא סמיכה, וְהָאֲמַרְתְּ עֲמִידָה קָשָׁה לַלֵּב. מבארת הגמרא: אֶלָּא כוונת אחי רבה לומר, שִׁישִׁיבָה

שֶׁאֵין בָּהּ סְמִיכָה, כגון על כיסאות וספסלים שאין להם משענת, עֲמִידָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ סְמִיכָה נוֹחָה הֵימֶנָּה.

וְכֵן אָמְרוּ – וכן הוסיפו אחרי רבה, באיגרת ששלחו לו, יִצְחָק וְשִׁמְעוֹן וְאוֹשַׁעְיָא, אָמְרוּ דָּבָר אֶחָד – הלכה אחת, שֶׁהֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוּדָה בְּפָרֵדוֹת לענין הרבעה. דְּתַנְיָא בברייתא, רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, פְּרֵדָה שֶׁהָכְעָה, ומתאוה לזכר, אֵין מַרְבִּיעִין עָלֶיהָ, משום איסור כלאים, לֹא סוּס, משום שיש בה צד חמור, וְלֹא חֲמוֹר, משום שיש בה צד סוס, אֶלָּא רק מִינָהּ, כלומר פרדה אחרת.

הגמרא מבררת מי הם האמוראים שהוזכרו באגרת זו: אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, 'יִצְחָק' זֶה רַבִּי יִצְחָק נַפָּחָא. 'שִׁמְעוֹן' זֶה רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן פָּזִי, וְאָמְרֵי לָהּ – ויש אומרים ש'שמעון' זהו רֵישׁ לָקִישׁ. 'אוֹשַׁעְיָא' זֶה רַבִּי אוֹשַׁעְיָא בְּרַבִּי.

* * *

הגמרא מביאה מימרות נוספות לגבי תחיית המתים: אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, עָמֵי הָאָרֲצוֹת אֵינָן חַיִּים בתחיית המתים, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה כו יד) 'מֵתִים בַּל יִחְיוּ' וגו'. תַּנְיָא נָמֵי הָכִי – וכך שנינו בברייתא, הפסוק אומר 'מֵתִים בַּל יִחְיוּ', יָכוֹל היית לומר שכוונת הפסוק לְכֹל – שכל המתים אינם חיים לעתיד לבוא. תַּלְמוּד לוֹמַר בהמשך הפסוק, 'רְפָאִים בַּל יָקֻמוּ', ומשמע שרק בְּמֵרַפֵּא – במחליש עַצְמוֹ מִדִּבְרֵי תּוֹרָה, דהיינו עמי הארצות, הָכָתוּב מְדַבֵּר.

אָמַר לֵיהּ רַבִּי יוֹחָנָן לרבי אלעזר, לֹא נֵיחָא לְמָרֵיהוּ דְּאָמְרַתְּ לְהוּ הָכִי, כלומר, לא נוח להקב"ה שאתה דורש פסוק זה על ישראל שלא יקומו לתחיית המתים. אלא אף העמי ארצות יקומו בתחיית המתים, והפסוק הַהוּא, בְּמֵרַפֵּא – במפקיר עַצְמוֹ לַעֲבוֹדַת כּוֹכָבִים הוּא דִּכְתִיב.

אָמַר לֵיהּ רבי אלעזר לרבי יוחנן, מִמְּקָרָא אַחֵר אֲנִי דּוֹרֵשׁ את דרשתי, דִּכְתִיב (שם כו יט) 'כִּי טַל אוֹרֹת טַלֶּךָ, וְאֶרֶץ רְפָאִים תַּפִּיל', ופירוש הפסוק הוא, כָּל הַמַּשְׁתַּמֵּשׁ בְּאוֹר תּוֹרָה, אוֹר תּוֹרָה מְחַיֵּהוּ בתחיית המתים, וְכָל שֶׁאֵין מַשְׁתַּמֵּשׁ בְּאוֹר תּוֹרָה, כלומר עמי הארצות, אֵין אוֹר תּוֹרָה מְחַיֵּהוּ בתחיית המתים.

רבי אלעזר מביא תקנה לעמי הארצות שיזכו לתחיית המתים: בֵּיזֵן דְּחַיֵּיהּ – כיון שראה רבי אלעזר את רבי יוחנן דְּקָמְצַטַּעַר ממה שדרש כך על עמי הארצות, אָמַר לֵיהּ, רַבִּי, מָצְאתִי לָהֶן תַּקָּנָה מִן הַתּוֹרָה שיוכלו לחיות בתחיית המתים, על ידי שיהנו תלמידי חכמים מנכסיהם, ונלמד מהכתוב (דברים ד ד) 'וְאַתֶּם הַדְּבֵקִים בַּה' אֱלֹהֵיכֶם, חַיִּים כֻּלְּכֶם הַיּוֹם'. ויש לעיין בדבר, וְכִי אֶפְשָׁר לְדַבּוֹקֵי בַּשְּׁכִינָה, וְהָכְתִיב (שם ד כד) 'כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אֹכְלָה'. אֶלָּא יש לפרש את הכתוב לענין דביקות בתלמידי חכמים, שְׁכָל הַמַּשִּׁיא בִּתּוֹ לְתַלְמִיד חָכָם, וְכֵן הָעוֹשֶׂה פְּרָקְמַטְיָא לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים, כלומר, עושה סחורה בממונם של תלמידי חכמים, ונותן להם את הריוח כדי שיהיו פנוים לעסוק בתורה, וְכֵן הַמְהַנֶּה תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מִנְּכָסָיו, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִילּוּ מְדַבֵּק בַּשְּׁכִינָה, ונמצא שאף עם הארץ, אם עושה אחד מדברים אלו זוכה לתחיית המתים.

כַּיּוֹצֵא בָּדָבָר – וכעין פירוש זה, אַתָּה אוֹמֵר בפירוש פסוק אחר (שם ל ב) 'לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ וּלְדָבְקָה בּוֹ', ויש לעיין בדבר, וְכִי אֶפְשָׁר לְאָדָם לְיַדְבֵּק בַּשְּׁכִינָה, אֶלָּא, כָּל הַמַּשִּׁיא בִּתּוֹ לְתַלְמִיד חָכָם, וְהָעוֹשֶׂה פְּרָקְמַטְיָא לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים, וְהַמְהַנֶּה תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מִנְּכָסָיו, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב, כְּאִילּוּ מְדַבֵּק בַּשְּׁכִינָה.

* * *

הגמרא מביאה מימרות נוספות בענין תחיית הצדיקים לעתיד לבוא: אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר יוֹסֵף, עֲתִידִין צַדִּיקִים שֶׁמַּכְנִיסִין וְעוֹלִין בִּירוּשָׁלַיִם בתחיית המתים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים עב טז) 'וְיָצִיצוּ מֵעִיר כֶּעָשֶׂב הָאָרֶץ', וְאֵין עִיר אֶלָּא יְרוּשָׁלַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר על ירושלים, (מלכים ב' יט לד) 'וְגַנּוֹתִי אֶל הָעִיר הַזֹּאת', ושם הכוונה לירושלים, הרי שסתם 'עיר' הכוונה לירושלים.

וְאָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר יוֹסֵף, עֲתִידִים צַדִּיקִים שֶׁיַּעַמְדוּ בְּמַלְבּוּשֵׁיהֶן בתחיית המתים, ודבר זה נלמד בקל וָחוֹמֶר מֵחִטָּה, מַה חִטָּה שֶׁנִּקְבְּרָה – שנזרעת עֲרוּמָּה, יוֹצְאָה בְּכַמָּה לְבוּשִׁין – צומחת עם הרבה קליפות, צַדִּיקִים שֶׁנִּקְבְּרוּ בְּלִבּוּשֵׁיהֶן, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שיעמדו בלבושיהן.

עוד דרשה מאותו פסוק: וְאָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר יוֹסֵף, עֲתִידָה אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁתּוֹצִיא גְּלוּסְקָאוֹת – פת אפויה וּכְלֵי מֵילַת – בגדי צמר נקיים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים שם) 'יְהִי פִּסַּת בַּר בָּאָרֶץ', ובר הוא לשון תבואה, ו'פיסת' משמע שהיא רחבה כפס היד, כלומר פת. וכן יש לדרוש לשון פיסת כמו 'כתונת פסים', ו'בר' לשון נקי, כלומר בגד נקי.

דרשה נוספת מאותו פסוק: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, על הפסוק 'יְהִי פִּסַּת בַּר בָּאָרֶץ רֹאשׁ הָרִים', אָמְרוּ, עֲתִידָה שיבולת של חִטָּה, שֶׁתְּתַמֵּר כְּרֵקֶל, וְעוֹלֶה – וצומחת רֹאשׁ הָרִים. וְשָׁמָּא תֹּאמַר, כיון שהיא כל כך גבוהה, אזי יֵשׁ צַעַר לְקוֹצְרָהּ, תַּלְמוּד לוֹמַר, 'יִרְעַשׁ כַּלְּבָנוֹן פִּרְיוֹ', ופירוש הפסוק הוא, שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵבִיא רוּחַ מִמְּצִית גְּנָזָיו, וּמְנַשְּׁבָהּ עָלֶיהָ – על החטה, וּמַשֶּׁרֶת אֶת סָלְתָהּ, וְאָדָם יוֹצֵא לַשָּׂדֶה, וּמֵבִיא מהסולת מְלֹא פִיסַּת יָדוֹ, וּמֶמֶנָּה – ומסולת זו יש די בשביל פַּרְנָסָתוֹ וּפַרְנָסַת אַנְשֵׁי בֵּיתוֹ, כי הברכה תהיה מצויה בה.

הגמרא מביאה דרשה נוספת בענין זה: על הפסוק (דברים לב יד) 'עִם חֵלֶב כְּלָיוֹת חִטָּה', אָמְרוּ, עֲתִידָה חִטָּה שֶׁתְּהֵא גדולה כְּשֶׁתֵּי כְלָיוֹת שֶׁל שׁוֹר הַגָּדוֹל. וְאַל תִּתְמַהּ הֵיאַךְ יתכן דבר זה, שֶׁהֲרֵי מצינו בעין זה, שׁוּעָל שִׁקְּנִין בְּלֶפֶת – שניקב בלפת, ועשה בה קן, וּשְׁקָלוּהוּ את מותר הלפת המנוקב, וּמָצְאוּ בּוֹ משקל שֵׁשִׁים לִיטְרִין, בְּלִיטְרָא שֶׁל צִפּוֹרִי, דהיינו שהלפת היה כה גדול, אף בלא החלק שהשועל חיסר ממנו.

הגמרא מביאה מעשים נוספים באותו ענין: תַּנְיָא, אָמַר רַב יוֹסֵף, מַעֲשֶׂה בְּשִׁיחִין [שם מקום], בְּאָדָם אֶחָד, שֶׁהִנִּיחַ לוֹ אָבִיו בירושה שְׁלֹשָׁה בְּדֵי – ענפי עץ חֲרָדָל, וְנִפְשַׁח – ונפרד אֶחָד מֵהֶן מהקלח, וְנִמְצְאוּ בּוֹ תִּשְׁעָה קַבִּין גרעיני חֲרָדָל, וְעָצִיו של ענף זה היו כל כך מרובים, עד שֶׁסִּיְּכוּ בּוֹ סוּכַּת יוֹצְרִין – סוכה של עושי כלי חרס.

מעשה דומה: אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן תַּחְלִיפָא, קֶלַח שֶׁל כְּרוּב הִנִּיחַ לָנוּ אַבָּא בירושה, וְהוּא היה כל כך גבוה, עד שֶׁהָיִינוּ עוֹלִים וְיוֹרְדִים בּוֹ בְּסוּלָּם, כדי ללקט את העלים העליונים.

הגמרא מביאה מימרות בשבח פירות ארץ ישראל לעתיד לבוא: נאמר בפסוק (שם) 'וְדֶם עֲנָב תִּשְׁתֶּה חָמֶר', אָמְרוּ, לֹא בָעוֹלָם הַזֶּה הָעוֹלָם הַבָּא – העולם הזה אינו דומה לימות המשיח, שכן הָעוֹלָם הַזֶּה, יֵשׁ בּוֹ צַעַר לִבְצוֹר ענבים וְלִדְרוֹךְ אותם בגת, אך הָעוֹלָם הַבָּא, ענביו כל כך גדולים, עד שמַּבִּיא אדם עֲנָבָה אַחַת – ענב אחד גדול בְּקָרוֹן אוֹ בְּסִפִּינָה, וּמַנִּיחָהּ בְּווֹיִית [–פינת] בֵּיתוֹ, וּמְפַפֵּק הֵימֶנָּה כְּפִטּוּם גָּדוֹל – ומסתפק ממנה כאילו היא חבית גדולה, וְעָצֶיהָ – וחלק העץ שבו, מַפִּיקִין תֹּחֶת הַתַּבְשִׁיל לרוב גדלם. וְאֵין לְךָ כָּל עֲנָבָה וַעֲנָבָה, שֶׁאֵין בָּהּ שְׁלֹשִׁים גָּרְבֵי [–סאה] יַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר 'וְדֶם עֲנָב תִּשְׁתֶּה חָמֶר', אַל תִּקְרֵי חָמֶר, אֶלָּא חוֹמֶר, שהוא כור, והוא שלשים סאה.

הגמרא מביאה דרשה נוספת בענין זה: כִּי אָתָא רַב דִּימִי מארץ ישראל, אָמַר, מַאי דִּכְתִיב – מה פירוש הכתוב (בראשית מט יא) 'אֹסְרִי לַגֶּפֶן עִירֹה', אֵין לְךָ כָּל גֶּפֶן וְגֶפֶן שֶׁבְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לעתיד לבוא, שֶׁאֵין צָרִיךְ בני עִיר אַחַת כדי לִבְצוֹר אותה, מרוב פירותיה. ואת המשך הפסוק 'וְלַשֹּׂרֵקָה בְּנִי אֲתֹנוֹ', יש לדרוש 'ולשרקה' מלשון סרק, לומר שאֵין לְךָ כָּל אִילָן סָרָק שֶׁבְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לעתיד לבוא, שֶׁאֵינוֹ מוֹצִיא פירות בְּמַשּׁוֹי שְׁתֵּי אֲתוֹנוֹת. וְשָׁמָּא תֹּאמַר, שאין בּוֹ יַיִן, תַּלְמוּד לוֹמַר, 'כִּבֵּס בַּיַּיִן לְבֻשׁוֹ', ומשמע שיש בו הרבה יין עד שיכול לכבס בו. וְשָׁמָּא תֹּאמַר, אֵינוֹ אָדוֹם ומשובח, תַּלְמוּד לוֹמַר, (ודם ענב תשתה) [וְדֶם עֲנָבִים], ומשמע שצבעו אדום כדם. וְשָׁמָּא תֹּאמַר, יינו אֵינוֹ מַרְוֶה [–משכר], תַּלְמוּד לוֹמַר 'סוּחָה' – וזהו לשון הסתה, כלומר שהיין משכרו ומסיתו לעשות דברי שכרות. וְשָׁמָּא תֹּאמַר,

המשך בעמוד קיז

אֵין בּוֹ טַעַם, תַּלְמוּד לוֹמַר, (שם מט יב) 'חַכְלִילִי עֵינַיִם מְיַּיִן', **וּתְבֵת** 'חכלילי' יש לדרוש, שכָּל חִיּוּךְ שֶׁטְּעָמוֹ, **אוֹמֵר לִי לִי** – תנו לי עוד מאותו יין, ומשמע שטעמו טוב. **וְשָׁמָּא תֹּאמַר, לְנָעָרִים יָפָה יַיִן זֶה, וְלַזְּקֵנִים אֵינוֹ יָפֶה, תַּלְמוּד לוֹמַר,** 'וּלְבֶן שִׁנַּיִם מֵחָלָב', ומשמעות הפסוק היא, שיין זה יפה אף לזקנים, שכן **אַל תִּיקְרֵי לְבֶן שִׁנַּיִם, אֶלָּא לִבְנֵן שָׁנִים,** כלומר זקן שהוא מלא שנים.

שואלת הגמרא: **פַּשְׁטֵיהּ דִּקְרָא בְּמַאי כְּתִיב** – מהו פשוטו של הפסוק 'חכלילי עינים מיין' וגו'. משיבה הגמרא: **כִּי אָתָא רַב דִּימִי** מארץ ישראל, **אָמַר** על פסוק זה, **אָמְרָה כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רְבוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, רְמוֹז לִי בְּעֵינֶיךָ** – הראה לי פנים שוחקות, **דְּכָסִים** – ודבר זה מתוק יותר **מֵחַמְרָא** [-מיין]. והמשך הפסוק 'ולבן שינים מחלב', מלמד שהוסיפה כנסת ישראל ובקשה **וְאַחֲוֵי** – הראה לִי **שִׁנֶּיךָ, דְּכָסִים מֵחֲלָבָא** – שדבר זה יותר מתוק מחלב.

מוסיפה הגמרא: פירוש זה של הפסוק **מְסַיֵּיע לֵיהּ לְרַבִּי יוֹחָנָן, דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, טוֹב הַמַּלְבִּין שִׁנַּיִם לַחֲבֵירוֹ,** כלומר המראה לחברו פנים שוחקות, **יוֹתֵר מִמַּשְׁקֵהוּ חָלָב,** שֶׁנֶּאֱמַר 'וּלְבֶן שִׁנַּיִם מֵחָלָב', ופירוש הפסוק לפי זה הוא, **אַל תִּקְרֵי לְבֶן שִׁנַּיִם, אֶלָּא לִבּוּן שִׁנַּיִם.**

הגמרא שבה לענין השבח של פירות ארץ ישראל: **רַב חִיָּיא בַּר אַבָּא, מַקְרֵי דַּרְדְּקֵי דֵּרִישׁ לְקִישׁ חָוֵה** – היה מלמד תינוקות של בני ריש לקיש. **אִיפְּגַר תַּלְתָּא יוֹמֵי, וְלָא אָתָא** – התבטל ממלאכתו שלשה ימים, ולא בא ללמד. **כִּי אָתָא** לאחר שלשה ימים, **אָמַר לֵיהּ** ריש לקיש לרב חייא בר אדא, **אַמַּאי אִיפְּגַרְתְּ** – מדוע התבטלת. **אָמַר לֵיהּ** רב חייא בר אדא לריש לקיש, **דָּלִית אַחַת** – כרם אחת המורמת ונתונה על גבי כלונסאות **הֲנִיחַ לִי אַבָּא, וּבְצַרְתִּי מִמֶּנָּה יוֹם רִאשׁוֹן שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶשְׁכּוֹלוֹת, אֶשְׁכּוֹל לְנֶרֶב** – כל אשכול מהם עשה גרב [סאה] של יין. **יוֹם שֵׁנִי, בְּצַרְתִּי שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶשְׁכּוֹלוֹת, שְׁתֵּי אֶשְׁכּוֹלוֹת לְנֶרֶב** – כל שני אשכולות הוציאו סאה יין. **יוֹם שְׁלִישִׁי, בְּצַרְתִּי מֵמֶּנָּה שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶשְׁכּוֹלוֹת, שְׁלֹשׁ אֶשְׁכּוֹלוֹת לְנֶרֶב** – כל שלש אשכולות הוציאו סאה יין. **וְלאחר שבצרתי כל זאת נשאר** עוד בכרם **וְהִפְקַרְתִּי יוֹתֵר מֵחֲצָיָה. אָמַר לֵיהּ** ריש לקיש לרב חייא בר אדא, **אִי לָאו דְּאִיפַּגַּרְתְּ, הָוָה עָבְדָא טָפֵי** – אם לא היית מתבטל מלימוד התינוקות, והיית עושה את המלאכה על ידי אחרים, היתה הכרם עושה יותר יין.

הגמרא מביאה עדויות חכמים על השפע שהיה בארץ ישראל: **רָמֵי בַּר יְחֶזְקֵאל אִיקְּלַע** – נקלע **לִכְנֵי בְּרַק, חֲזָנְהוּ עֵינֵי, דְּקָאֲכְלַן תּוּתֵי תְּאֵנֵי** – ראה עיזים שאוכלות מתחת לעצי תאנה, **וְקָנְטְפָה דִּובְשָׁא מַתָּאֵינֵי, וַחֲלָבָא טָייֵף מְנֵייהוּ, וּמִיעָרֵב בַּהֲדֵי הֲדָדֵי** – והדבש נטף מהתאנים, והחלב נטף מהעיזים, עד שהתערבבו ביחד החלב והדבש. **אָמַר** רמי בר יחזקאל, **הֵיינוּ מה שכתוב בפסוק** (שמות ג ח) 'אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ'.

עדות נוספת: **אָמַר רַבִּי יַעֲקֹב בַּן דּוֹסְתַּאי, מְלוּד לְאוּנוֹ יש מרחק של שְׁלֹשָׁה מִילִין. פַּעַם אַחַת קִדַּמְתִּי בְּנִשָּׁף** – הקדמתי לפני עלות השחר, ומחמת החשיכה לא ראיתי היכן רגלי פוסעות, **וְהָלַכְתִּי עַד כָּרְסוֹלִי בִּדְבַשׁ שֶׁל תְּאֵינִים. אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, לְיִדִידִי חֲזִי לִי** – אני בעצמי ראיתי **את 'זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ' שֶׁל צִפּוֹרִי** – את החלב והדבש שנטפו מהעיזים והתאנים בציפורי והתערבו ביחד כנחל, **וְהָוֵי** כל כך הרבה, עד שאם היו מביאים את כל העיזים והתאנים של ציפורי למקום אחד, אזי היה שטחו של הדבש והחלב שזב מהם, **שִׁיתְּסַר מִילִין אַשִּׁיתְּסַר מִילִין** – ששה עשר מילין על ששה עשר מילין.

עדות נוספת: **אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חָנָה, לְיִדִידִי חֲזִי לִי** – אני בעצמי ראיתי **'זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ' שֶׁל כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל** – את החלב והדבש שנטפו מהעיזים והתאנים בכל ארץ ישראל והתערבו ביחד כנחל,